

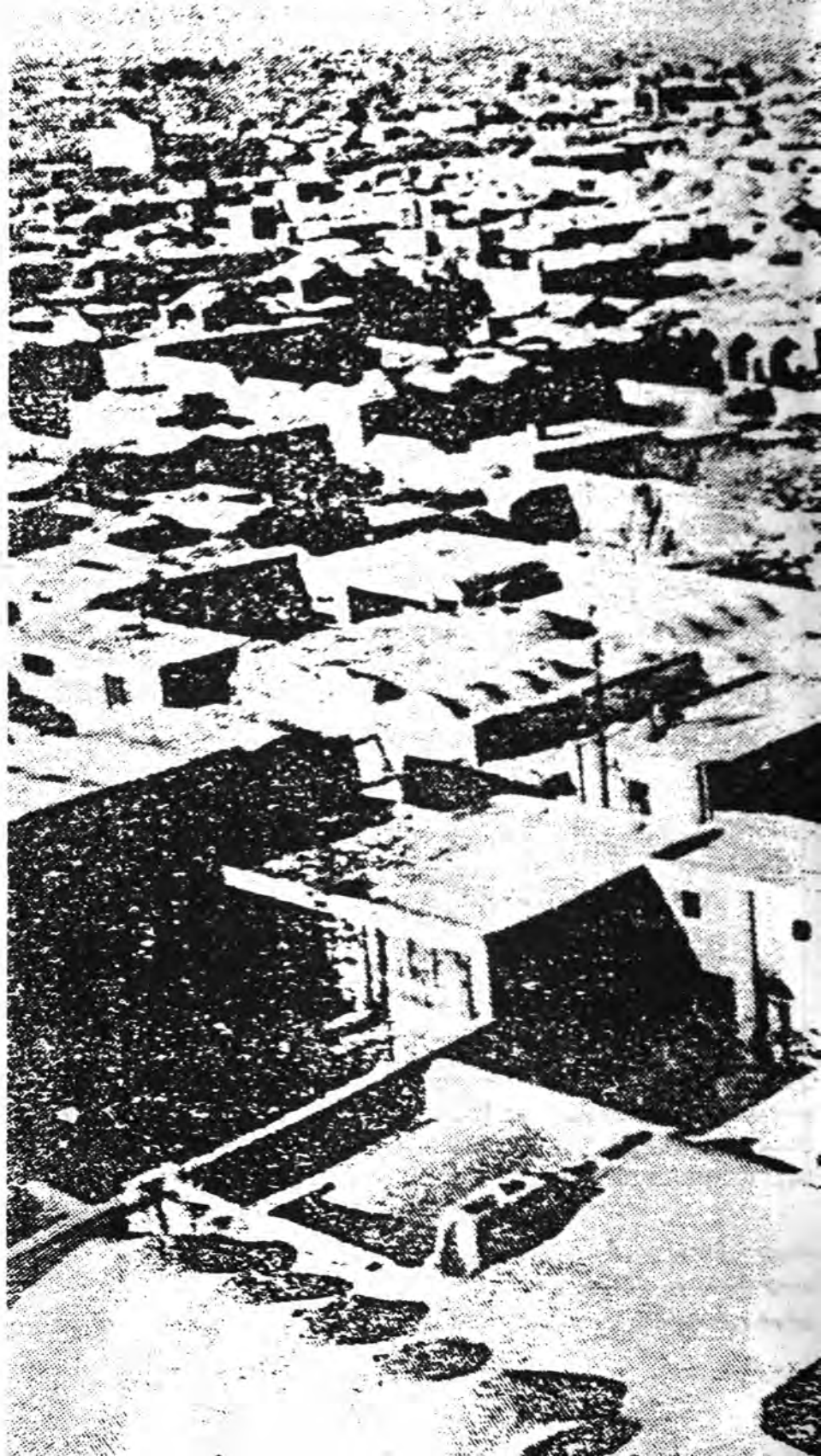
زواره شهری در

حاشیه کویر

دکتر علی غفاری

هرگونه اقدام حفاظتی، مرمتی و احیاء شناخت شهرهای سنتی و کهن را پیش‌نیاز دارد. تداوم تاریخی در هنر و معماری و هویت بخشی به جامعه نوین از ضروریات یک جامعه با سابقه و با هویت در تاریخ معماری و شهرسازی است.

نوشتار حاضر معرفی و تحلیل شهر سنتی زواره که نمونه‌ای از شهرهای با هویت و با سابقه تاریخی طولانی به شمار می‌رود، را هدف قرار داده است. این شهر با قرارگیری در منطقه اقلیمی خاص ضمن انطباق با شرایط محیطی و طبیعت سخت کویری، معماری ویژه‌ای را معرفی می‌نماید. از ویژگی‌های خاص شهر زواره، بافت شبکه راه‌ها با سیستم شطرنجی ارگانیک در مقیاس کل شهر و خانه‌های چهارصفه در مقیاس واحدهای معماری است.

در طول تاریخ معماری و شهرسازی کشورمان شهرهای کهن ایران با تداوم، تکرار، تکامل علمی و تجربی به نحوی بنا شده‌اند که قادرند راهنمای آموزنده‌ای برای معماران و شهرسازان امروزی تلقی گردند. این گونه شهرها در بستر زمان نیز توانسته‌اند به عنوان مجتمع‌های زیستی انسان‌ها به نیازهای مادی، معنوی، فرهنگی و روانی آن‌ها پاسخگو باشند.

عوامل مؤثر بر نحوه شکل‌گیری و عناصر تشکیل دهنده آن‌ها از یکسو و شکل کالبدی مجموعه‌ها از سوی دیگر، به قاعده‌ای منظم موجب پیدایش مجتمع‌هایی حافظه‌دار و متکامل گردیده‌اند. انسان و محیط (طبیعی و مصنوع) با یکدیگر چنان تلفیق شده‌اند که گویی هر یک برای دیگری ساخته شده‌اند.

مسئله امروز شهرهای کهن، عدم شناخت کافی از ویژگی‌ها و اهمیت ارزش‌های نهفته در آن‌ها از یکسو و رها نمودن آن توسط مسئولین و ساکنین و به دنبال آن ایجاد مجتمع‌ها و واحدهای مسکونی خارج از بافت کهن با شکلی بیگانه و بی‌توجه به ارتباط و پیوند با ارزش‌های تاریخی و شرایط محیطی و فرهنگی از سوی دیگر است.

در اکثر قریب به اتفاق شهرهای کهن توسعه و مداخلات در بافت قدیمی با بی‌توجهی مواجه بوده و ارزش‌های معماری و شهرسازی سنتی در معرض دگرگونی و اضمحلال قرار گرفته‌اند. حال آن که هسته قدیمی شهرها می‌توانند به عنوان عامل مهم ذهنی، هویتی و بنیان تداوم تاریخی محسوب گردند. لذا توجه به مفهوم شهر در ابعاد ذهنی و عینی با توجه به مفهوم مکان و زمان آن‌ها ضروری است. نخستین گام برای احیاء مجدد شهرهای کهن، پیوند با ارزش‌های کهن و دستیابی به حیاتی مجدد و پویا و به تبع آن شناخت خصوصیات و ویژگی‌های آن‌ها را

پیش نیاز دارد.

با عنایت به این اصل، موضوع نوشتار حاضر، یا به معنوی ویژگی‌ها و اصول پایدار شهر سنتی زواره از دیدگاه طراحی شهری و معماری معطوف گردیده است.

۱- ویژگی‌های عمومی شهر زواره:

موقعیت جغرافیایی و طبیعی:

زواره در عرض جغرافیایی ۲۷ و ۳۳ و طول ۳۰ و ۵۲ واقع شده و ارتفاع آن از سطح دریا حدود ۱۰۰۰ متر است. زواره مرکز دهستان "ریگستان" یا "کچورستان" از شهرستان اردستان است و در استان اصفهان و در حاشیه کویر مرکزی قرار دارد.^(۱)

این شهر در دشت نسبتاً هموار و حوضه آب‌ریز اردستان قرار دارد و توار کویر در ۴۵ کیلومتری شمال و شرق آن کشیده شده است.^(۲)

حوضه آب‌ریز اردستان به طول ۱۸۵ کیلومتر و عرض ۶۵ کیلومتر است که از اطراف به واسطه کوه‌ها احاطه شده است و آب‌های ناشی از بارندگی‌ها به سمت داخل آن حوضه جریان دارد. در جنوب، جنوب غرب و غرب این دشت دنباله کوه‌های زاگرس و کرکس واقع شده‌اند. در جنوب شرقی و شرق آن رشته کوه‌های کم‌ارتفاع‌تر جنوبی کویر قرار دارد.^(۳)

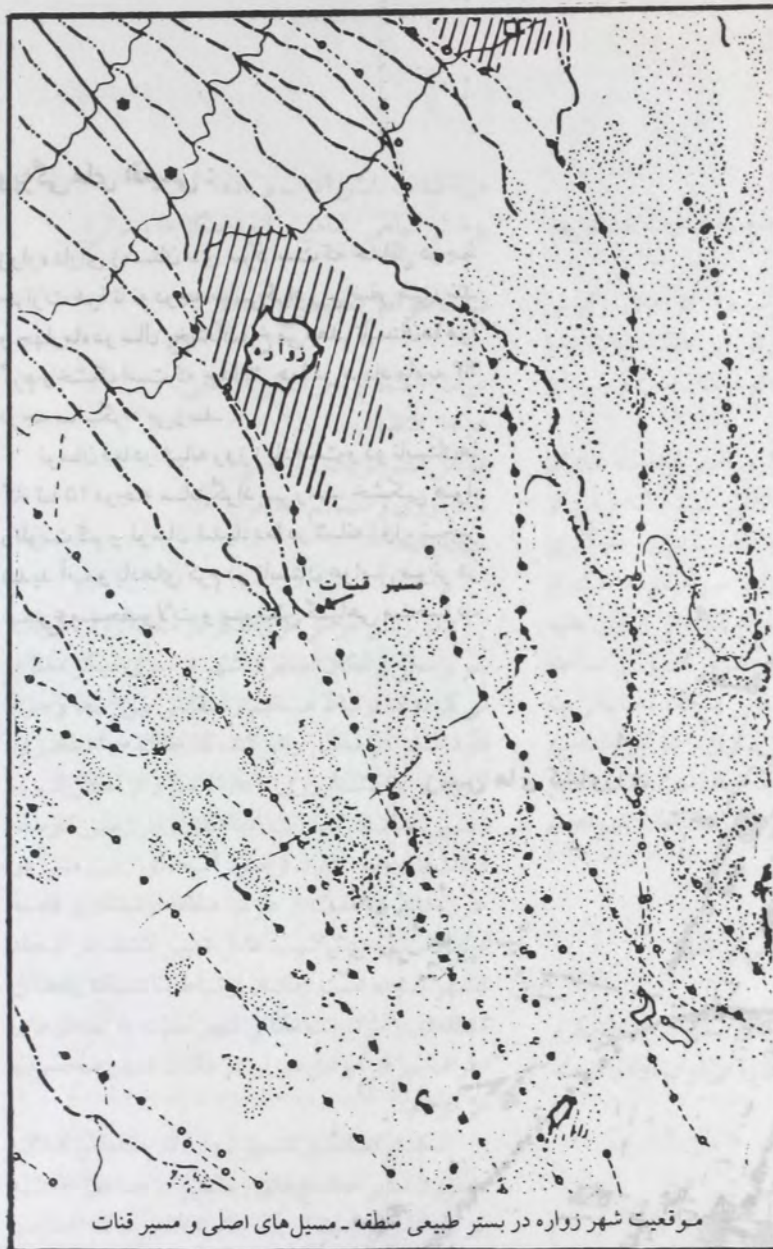
شیب دشت اردستان در امتداد جنوب غربی به شمال شرقی و در حدود ۱٪ است. آب‌های فصلی سطحی و آب‌های زیرزمینی و به تبع آن قنات‌ها که تنها وسیله تأمین آب شهر در گذشته بوده‌اند در همین جهت حفاری شده‌اند. در این دشت، از کوهپایه به سمت کویر، جسی زمین ریز دانه‌تر، شورتر و دارای

املاح بیشتری است.^(۴) قسمت‌های شمال و شمال‌شرقی شهر زواره تپه‌های متشکل از ماسه‌های بادی که در اثر بادهای محلی بوجود آمده‌اند قرار دارند. در شمال‌شرقی ناحیه کویر "دق سرخ" واقع شده است. زمین‌های دشت در این قسمت را رسوبات نمکی و گچی تشکیل می‌دهند. قسمت جنوبی زواره در جهت اردستان و حاشیه کوه‌ها متشکل از مواد آبرفتی و جسی زمین از فلوله سنگ و ماسه‌های درشت است که هرچه به سمت شمال پیش می‌رود، رسوبات ریز دانه‌تر و به مقدار گچ و نمک زمین افزوده می‌گردد.^(۵)

به دلیل کم‌آبی، شوری خاک و تخییر زیاد در این منطقه، پوشش گیاهی طبیعی و حودرو به صورت تنک و منظره عمومی زمین برهنه و خشک است.

زواره در دشت نسبتاً هموار اردستان قرار دارد و توار کویر در ۴۵ کیلومتری شمال و شرق آن کشیده شده است. دشت مذکور همان حوضه آب‌ریز اردستان است و همچون ظرفی از اطراف به وسیله کوه‌ها احاطه شده است.

آب‌های ناشی از بارندگی بطرف داخل آن جریان دارند. حوضه آب‌ریز اردستان از جهت شمال غرب و جنوب شرق با طول حدود ۱۸۵ کیلومتر و عرض

شمال شرقی است و در حدود یک درصد است.
جریان سیل و آب‌های سطحی و امتداد قنات‌ها نیز
تابع همین جهت است.

جنوب شرقی و مشرق آن رشته کوه‌های کم‌ارتفاع‌تر
جنوبی کویر قرار دارد.
شیب دشت در امتداد جنوب غربی به

حدود ۶۰ کیلومتر امتداد دارد.
در جنوب، جنوب غرب و غرب این دشت دنباله
کوه‌های زاگرس و کوه کرکس واقع شده‌اند. در

ویژگی های اقلیمی :

زواره دارای زمستان های سرد است که حداقل درجه حرارت هوا تا نه درجه سانتی گراد زیر صفر می رسد و چهار ماه در سال یخبندان رخ می دهد. تابستان ها هوا گرم و خشک است که حداکثر دما در مرداد ماه به ۴۴ درجه سانتیگراد می رسد.

نوسان دما در شبانه روز زیاد است و در تابستان ها گاه تا ۲۵ درجه سانتیگراد می رسد. خشکی هوا، رطوبت کم و نوسان شدید دما در شبانه روز، تبخیر شدید آب و بادهای گرم در تابستان عوامل موثر در نوع محصولات و پوشش گیاهی محسوب

باغات محصور شده با دیوار

زمین های کشاورزی

بافت شهر

هوا، شدت تابش آفتاب و بادهای پوشش گیاهی: شامل مراتع، جنگل ها و مزارع.

ب - عوامل مصنوعی شامل:

عوامل اجتماعی، فرهنگی، مذهبی.

عوامل اقتصادی.

عوامل استراتژیک و سیاسی.

تکنولوژی و سیستم استخراج آب.

شبکه راه ها^(۹).

با بررسی عوامل فوق الذکر در منطقه زواره از یک سو و محل و مکان استقرار شهر از سوی دیگر معلوم می گردد که ارتباط مستقیم و متقابلی بین آن ها وجود دارد. شهر در محلی واقع شده که خاک حاصلخیزی لازم برای کشاورزی را دارا است و از نظر شیب زمین، امکان هدایت آب های زیرزمینی توسط قنات ها وجود دارد. وجود آب های زیرزمینی در حوزه های بالادست از طرف منطقه اردستان و دامنه ارتفاعات و جهت شیب عامل تعیین کننده در ایجاد شهر بوده است. امکان ارتباط با شبکه راه های منطقه ای و مرکزیت مکانی شهر نسبت به آبادی های اطراف نیز از عوامل موثر در مکان شهر محسوب می گردند.^(۱۰)

شکل کالبدی شهر زواره در مقیاس کلان، همچون سایر مجتمع های زیستی در مناطق حاشیه کویر متشکل است از یک بافت فشرده که عناصر معماری با پیوستگی به یکدیگر توده شهری واحدی را بوجود آورده اند. فضاهای ساخته شده و پر واحدهای ساختمانی، به عنوان دانه های شهری، فضای بازی را در میان خود محاط نموده اند. فشردگی و پیوستگی بافت شهر را می توان به عنوان عامل مهم

تابستان می وزد.

۶- باد "خرمن انداز" که از جهت جنوب شرقی در شهریور می وزد.

۷- باد "کاتن" که از سمت غرب و از کوه های زاگرس جریان می یابد. علت وزش این باد تفاوت دما (فشار هوا) بین دشت و کوهستان است و سرما و بارندگی به همراه دارد.

اکثر آبادی های منطقه زواره را می توان به عنوان عامل مزاحم زیست محیطی تلقی نمود و لذا پرهیز از بادهای مزاحم و اتخاذ تدابیر مناسب برای جلوگیری از آن ها در بافت شهری را الزامی نموده است. از طرفی گرمای شدید تابستان ها استفاده از بادهای مفید (مثل باد خراسان و باد قبله) را امری ضروری ساخته است. شرایط اقلیمی خاص منطقه دستیابی به راه حل های معماری و شهرسازی را در بوم شناسی شهری (اکوسیستم) الزامی ساخته است که در شهر سنتی راه حل های جالب توجهی را مشاهده خواهیم نمود.^(۸)

۲- عوامل موثر در استقرار شهر:

عوامل موثر در استقرار شهرهای سنتی در مناطق گرم و خشک حاشیه کویر در ایران را می توان به دو دسته تقسیم نمود:

الف - عوامل طبیعی شامل:

زمین و ویژگی های آن: مشتمل بر مرفولوژی، جنس و مقاومت زمین، حاصلخیزی خاک و قابلیت نفوذ. آب: شامل میزان بارندگی، آب های زیرزمینی (میزان و عمق) و آب های سطحی (میزان و زمان). شرایط اقلیمی: شامل درجه حرارت (دما) و رطوبت

منطقه زواره از کم باران ترین نقاط ایران است و مقدار بارندگی سالیانه بطور متوسط حدود ۱۱۴ میلیمتر است. بارندگی ها از اواخر پاییز آغاز می شود و تا اوایل بهار ادامه دارد. بیشترین بارندگی در زمستان است عدم ریزش باران در تابستان ها عامل موثر در خشکی هوا محسوب می گردد. گاه بر اثر بارندگی زیاد در مدت زمان کوتاه، سیلاب ها در منطقه جاری می شود. عدم وجود آب های سطحی دائمی استفاده از آب های زیرزمینی در منطقه به عنوان تنها منبع آب قابل استفاده برای کشاورزی و ساکنین را الزامی ساخته است. آب های زیرزمینی توسط قنات ها مورد بهره برداری قرار گرفته است.^(۷)

با توجه به اهمیت تأثیر بادهای فرم کالبدی عناصر معماری و سازماندهی فضاهای پروخالی در مقیاس خرد و کلان در شهر زواره، مختصراً انواع بادهای معرفی می شوند.

در مورد بادهای زواره پژوهش علمی صورت نگرفته و آنچه در گزارش بیان شده به استناد مطالبی است که اهالی محل ابراز کرده اند و شامل:

۱- بادهای شمالی که از سمت شمال و از طرف کویر به نام محلی باد "زرد و سرخ" که در تابستان ها می وزد. باد مذکور با سرعت زیاد و حامل توده های خاک و ماسه باعث تبخیر آب ها و آلودگی محیط با گردوغبار می گردد.

۲- گردبادهای غیر منتظره و کوتاه مدت که توده های نرم ماسه را با خود حمل می کند.

۳- "تفت باد" که در تابستان ها می وزد و گرمای شدیدی را ایجاد می کند.

۴- باد "خراسان" که اواخر بهار و تابستان ها از جهت شمال شرقی می وزد و باد مفید و قابل استفاده ای است.

۵- باد "قبله" که از جهت جنوب غربی و در شب های

در تنظیم شرایط محیطی در مناطق کویری تلقی نمود. بافت فشرده و بهم پیوسته توده ساختمانی شهر توسط باغات و مزارع محاط شده است. کمر بند سبز اطراف شهر علاوه بر نقش معیشتی در زمینه تولیدات کشاورزی و دامی، عملکرد مهم و قابل توجهی در حفاظت بافت مرکزی در شرایط محیطی مناطق کویری مانند بادهای کویری، گردوغبار و خشکی هوا را دارد.

۳- ویژگی‌های کالبدی و بصری شهر :

ویژگی‌های کالبدی و بصری یک شهر را می‌توان در سه مقوله سیمای شهر، معماری شهر و کیفیت‌های بصری وصف و تحلیل نمود.

الف - ویژگی‌های در مقیاس کلان، تحت عنوان سیمای شهر نامیده می‌شود. سیمای شهر متشکل است از نمای از دور، خط آسمان، بافت، محله‌بندی، نشانه‌ها، گره‌ها، لبه‌ها.

ب - معماری شهر : در مقیاس فضاهای عناصر شهری به معرفی و تجزیه و تحلیل عناصر زیر پرداخته می‌شود :

- واحدهای معماری با تعیین تیپ‌های اصلی و فرعی.

- مجموعه‌های معماری تحت عنوان سازمان‌های فضایی متشکل از مجموعه‌های بهم پیوسته یا متوالی از عناصر معماری.

- فضاهای عمومی شهر مانند میدان‌ها، راه‌ها.

ج - کیفیت‌های بصری : صرف نظر از مقیاس و اندازه عناصر یا مجموعه‌های شهری، کیفیت‌های بصری را می‌توان در مقولات زیر دسته‌بندی و بیان نمود :

- ابعاد زیباشناختی مانند : نظم، قانونمندی رابطه

بین اجزاء و کل در مقیاس‌های مختلف، سلسله مراتب، ریتم، وحدت، پیوستگی، تداوم، هماهنگی، مقیاس، تناسب و ...

- جاذبیت‌ها و محرک‌های محیطی مانند : کثرت، تنوع، تغییر، تضاد، یکم‌تبیگی، توالی و ...

- کیفیت جهت‌یابی و احساس مکان مانند : وضوح، خوانایی، قابلیت رویت، سلسله مراتب (در شکل و عملکرد).

- هویت به مفهوم وجود شخصیت خاص شهر یا عناصر سازنده آن با توجه به مفهوم، اهمیت تاریخی، فرهنگی، مذهبی، اجتماعی و ... انطباق شکل، عملکرد و مفهوم عناصر شهری که باعث ارتقاء کیفیت هویتی می‌شود. (۱۲)

در این قسمت به معرفی و تحلیل موارد زیر پرداخته خواهد شد : نمای از دور، خط آسمان، محلات شهر، نشانه‌ها، گره‌ها.

نمای از دور و خط آسمان :

سیمای مبتنی بر بوم شهر، تعیین بافت فشرده و بهم پیوسته و محصوریت آن با باغات و فضای سبز را می‌توان به مثابه کیفیت بصری خاص شهرهای کویری مورد توجه قرار داد. نمای از دور شهر زواره به علت اندازه و مقیاس قابل ادراک آن و مسطح بودن صحرای اطراف از قابلیت رؤیت خاصی برخوردار است.

عامل مهم در ایجاد وحدت و یکپارچگی این مجموعه عبارتند از تشابه در شکل‌های اصلی، تکرار عناصر مشخص معماری، پیوستگی کالبدی، توسعه افقی و هماهنگی در ارتفاع ساختمان‌ها، وحدت در سبک ساختمانی، مصالح، رنگ کلی ساختمان‌ها که باعث وحدت بین شهر و محیط اطراف شده است.

فضای سبز اطراف بافت مرکزی را مانند نگینی در وسط احاطه نموده است. بازار سرپوشیده به عنوان محور اصلی و ستون فقرات شهر، نقش مهمی در پیوستگی بافت و وحدت در سیمای شهر ایفاء می‌نماید.

اندازه و مقیاس متفاوت مسجد جامع نسبت به سایر عناصر شهری و همچنین اهمیت مذهبی، فرهنگی و اجتماعی، آن را به عنوان مهمترین نشانه در سیمای شهر زواره مطرح می‌نماید.

از عوامل موثر در ایجاد تنوع در نمای شهر زواره، تنوع در ترکیب عناصر معماری در مقیاس‌ها و اندازه‌های مختلف است. در واقع عناصر اصلی سازنده مجموعه مانند گنبدها، حیاط‌های مرکزی، طاق‌نماها و ... در ترکیب‌های مختلف با یکدیگر، تنوع خاصی را در مقیاس سیمای شهر بوجود آورده‌اند.

انطباق، عملکرد، مفهوم و کیفیت‌های کالبدی مجموعه باعث ایجاد هویتی خاص در مجموعه شده است. (۱۳)

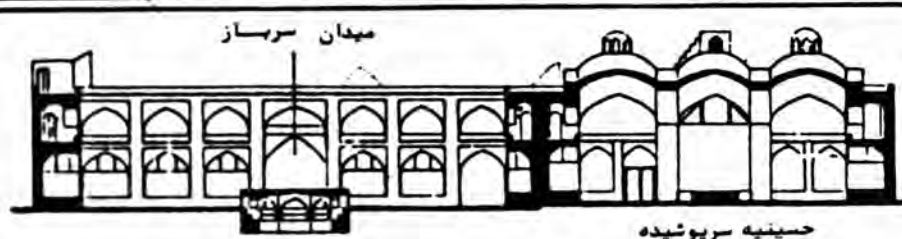
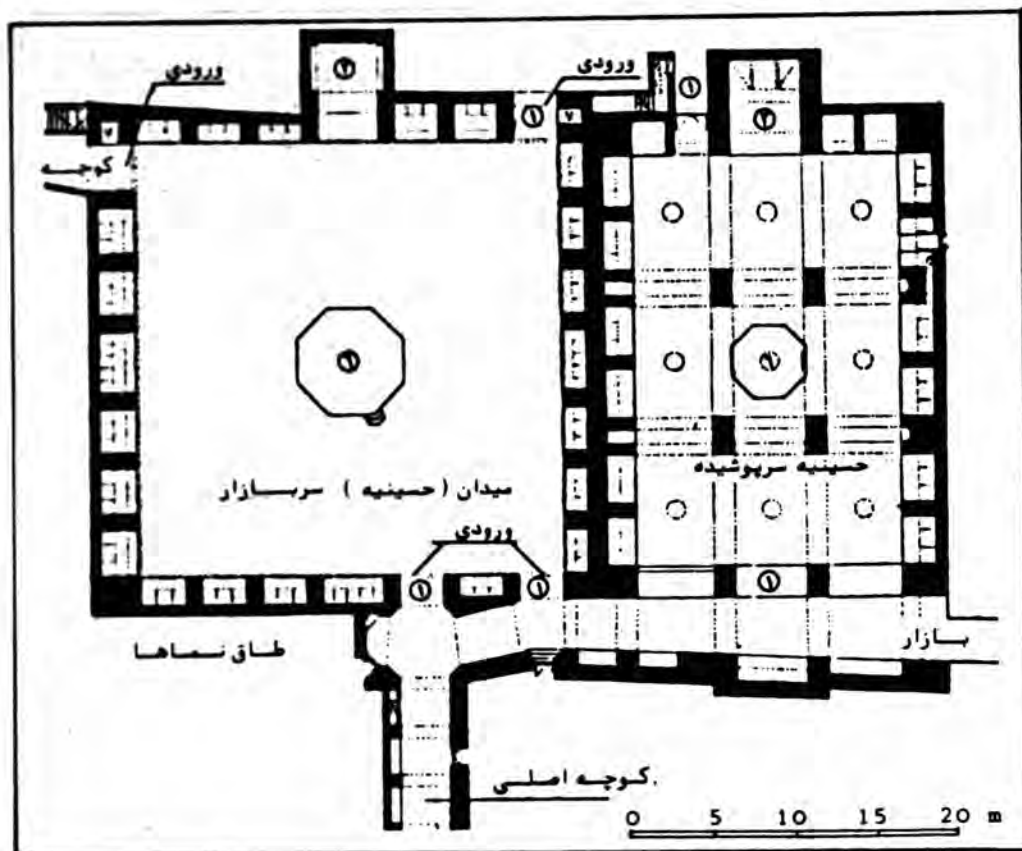
محلات شهر :

از ویژگی‌های مهم شهرهای سنتی ایران وجود محلات مختلف و اکثراً با اندازه و شکل‌های متفاوت است. محله در شهر سنتی را می‌توان به شرح زیر تعریف نمود :

- به عنوان یک واحد اجتماعی (محل سکونت یک گروه اجتماعی).

- یک مجموعه مسکونی با خدمات مشترک مورد نیاز ساکنین (مانند مسجد، حسینیه، بازارچه، حمام، مدرسه و ...).

- یک مجموعه شهری در اندازه خاص متناسب با

منبع: مرکز اسناد و تحقیقات دانشگاه معماری و شهرسازی دانشگاه شهید بهشتی

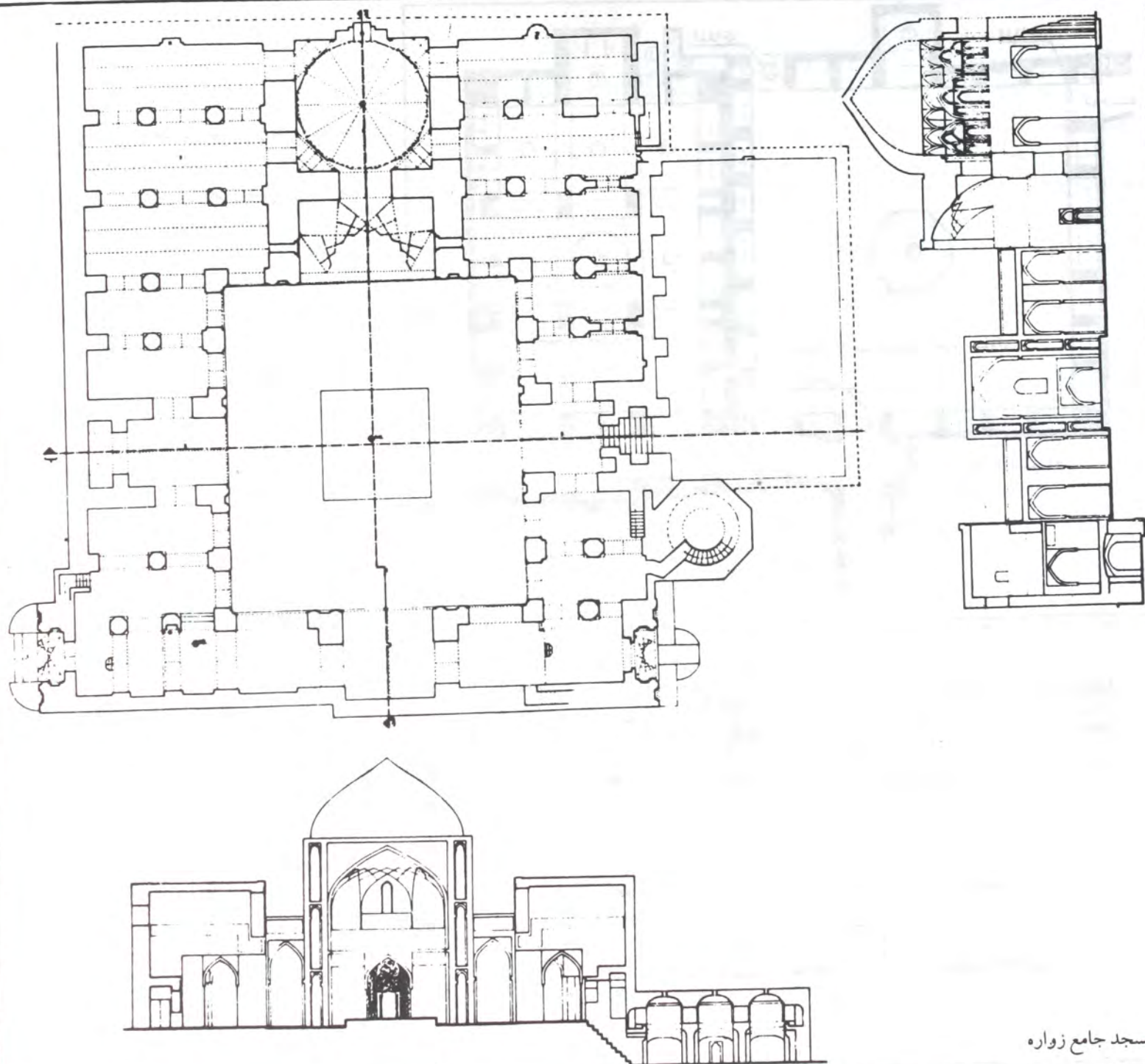
حسینیه سرباز (میدان) و سرپوشیده در شهر زواره. مجموعاً فوق - انتهای بازار شهر را می توان به عنوان یکی از مهمترین مراکز تقارن در سیمای شهر زواره محسوب نمود.

تعداد ساکنین و با مقیاس انسانی از نظر فاصله ها و دسترسی به مرکز محله.
شهر سنتی زواره (داخل حصار شهر) از ده محله به نام های زیر تشکیل شده است:
۱- محله حاجی باقر، ۲- محله ابواسحاق، ۳- محله کفرو د، ۴- محله بن جیره، ۵- محله امیران، ۶- محله و دادان، ۷- محله پامنا، ۸- محله حسن آباد، ۹- محله پاد رخت، ۱۰- محله باغبازان. (۱۴)

نشانه ها و گره ها:

نشانه ها، به عناصر مشخص و متمایز از دیگر عناصر در شهر اطلاق می گردد. نشانه ها، معمولاً ظاهری مشخص دارند و می توان آن ها را از میان عناصر دیگر باز شناخت. نشانه ها، عامل ایجاد هویت و شخصیت هر شهر بوده و باعث تسهیل در جهت یابی، احساس مکان، وضوح و خوانایی محیط هستند. نشانه ها را در مقیاس های مختلف می توان مورد تشخیص و شناسایی قرار داد.

مهمترین نشانه شهر زواره، در مقیاس شهری، مسجد جامع شهر است. اندازه ای متفاوت از سایر ساختمان ها در شهر دارد و به مثابه عنصری مشخص و نمایان در سیلویت، یا نمای از دور شهر مشخص است. این ساختمان، هم از فاصله دور و هم از اکثر کوچه های داخل بافت شهر قابل رویت است و عاملی مهم در جهت یابی در شهر محسوب می گردد. نشانه های کالبدی دیگر شهر زواره مانند میدان یا حسینیه های بزرگ و کوچک واقع در محورهای اصلی شهر، محور سرپوشیده بازار، منار مسجد، یخدان قدیمی در شمال شهر از عناصر مهم قابل تشخیص در شهر زواره محسوب می گردند. محل تجمع فعالیت ها، تقاطع راه ها و مبدأ یا

مسجد جامع زواره

- هر مسیر می تواند به مقاطع مختلف و متنوع تقسیم

گردیده و از مسیرهای مستقیم و یکنواخت پرهیز گردد. در این صورت می توان چهارراه ها را با استفاده از میدان یا میدانچه ها به صورت سه راهی طراحی نمود و ضمن ایجاد فضای مناسب برای فعالیت های شهری از کیفیت تنوع در مسیرها بهره مند گردید.

- جهت ایجاد تنوع در شبکه راه ها، بافت و بلوک بندی شهر می توان بعضی از خیابان ها را در سیستم شطرنجی حذف نمود و بلوک هایی را با اندازه متناسب با عملکردهای شهری بوجود آورد.

- در صورت انطباق بافت شهر با شرایط و ویژگی های محل استقرار، اکثراً لبه ها و محدوده خارجی شهر به صورت ارگانیک و متنوع بوجود می آیند که در این حالت تنوع شبکه راه ها را از نظر طول و فرم کالبدی، همراه خواهد داشت.

- راه ها را می بایست به عنوان فضای کالبدی و فضاهای متوالی تلقی نمود. در این صورت می توان مسیرهای طولانی را توسط تدابیر مختلف مانند تنوع در خط ساختمان جداره ها (تنگی یا گشادی)، ایجاد میدان در محل مناسب، سرپوشیده نمودن قسمت هایی از راه با استفاده از معماری عناصر شهری، تغییر و تنوع در تناسبات فضا، تنوع در درجه محصوریت فضاها، تاریکی و روشنی و غیره... به فضاهایی متنوع و با کیفیت مطلوب طراحی نمود.

- میدان ها را می توان به عنوان مهمترین عنصر در ایجاد تنوع در مسیرها تلقی نمود. میدان یا میدانچه ها می توانند همچون فضای مکث، تجمع، تقسیم، نقش مهمی در عملکرد و کیفیت فضایی بافت شهر را ایفاء نمایند. نحوه اتصال راه و میدان عامل مهمی در عملکرد کیفیت فضایی

اهمیت خاصی برخوردار است.

ب- فرم فضایی راه ها به عنوان فضاهای متوالی که با پیوستگی و تداوم و کیفیت های بصری خود از مهمترین عناصر شهری محسوب می گردند.

شبکه راه های شهر زواره به صورت سیستم شطرنجی ارگانیک هستند. در این جا ابتدا لازم است به تعریف سیستم شطرنجی و تشریح معایب و مزایای آن و روش بهبود این سیستم پرداخته شود.

در مقیاس مجتمع های زیستی شبکه شطرنجی متشکل است از یک سری خیابان های موازی که در دو جهت و به صورت عمود بر یکدیگر سازمان یافته باشند. مزایای سیستم شطرنجی عبارتند از: وضوح و خوانایی، سادگی در طراحی و ساخت، جهت یابی آسان، امکان تقسیم قطعات زمین به نحو منظم و هندسی و کمی اتلاف زمین در ساخت واحدها. معایب سیستم شطرنجی:

- عدم انطباق کامل با شرایط محیطی مانند توپوگرافی و محدوده زمین، جهت وزش بادهای تابش خورشید.

- یکنواختی شبکه و فضای کالبد آن.
- تعداد تقاطع های زیاد، یکنواخت و قائمه.
- عدم وجود تنوع در بلوک های مجموعه.
ویژگی های منفی یک شبکه شطرنجی را می توان با روش و تکنیک های زیر بر طرف نمود:

- شبکه راه ها را می توان به صورت سیستم سلسله مراتبی متناسب با عملکرد آن ها و با توجه به مبدأ و مقصد از اصلی به فرعی ایجاد کرد. مانند راه های اصلی درجه یک شهری، راسته محله ها، کوچه ها و ...

مسیرها را می توان با نظم ارگانیک طراحی نمود، که در این صورت ضمن ایجاد تنوع امکان انطباق با شرایط محیطی فراهم خواهد شد.

مقصد و نقاط حساس را در شهر گره می نامند.

گره ها در شهر زواره در مقیاس های مختلف قابل تشخیص هستند. مهمترین گره های شهر زواره عبارتند از:

- مسجد جامع شهر و حسینیه کوچک که هر دو در جوار محور اصلی شهر قرار دارند.

- حسینیه بزرگ که در انتهای بازار قرار گرفته است. حسینیه بزرگ که شامل میدان سرباز به عنوان نقطه انتهایی بازار و محل تلاقی راسته های اصلی محلات همچون گره و نشانه مشخصی در شهر نمایان است.

- دروازه های اصلی شهر و مقاطع راه های اصلی نیز از گره های قابل توجه در شهر محسوب می شوند. در حالت هایی که گره ها با نشانه ها و فعالیت های شهری قابل توجهی هم زمان باشد اهمیت هر دو افزوده می شود.

۳-۱- سیمای شهر:

نظم و سیستم شبکه راه های ارتباطی، نوع بلوک بندی شهر، فرم قطعه بندی زمین، و نوع انتظام فضاهای پیرو خالی (دانه بندی) از عوامل موثر در انواع بافت های شهری به شمار می رود.

شبکه بندی راه ها:

راه های شهر را می توان از دو جنبه اصلی مورد مطالعه و ارزیابی قرار داد:

الف- سیستم شبکه ها مانند خطی، شطرنجی، شعاعی، ارگانیک و غیره و یا ترکیبی از آن ها که در هر صورت نظم و سلسله مراتب در شبکه راه های شهر از اصلی به فرعی، از نظر فرم، عملکرد از

هر دو خواهد داشت. (۱۵)

شبکه شطرنجی ارگانیک و نظام سلسله مراتبی راه‌ها در شهر زواره:

بافت شهر زواره را می‌توان واجد یک نمونه جالب از شبکه شطرنجی ارگانیک تلقی نمود.

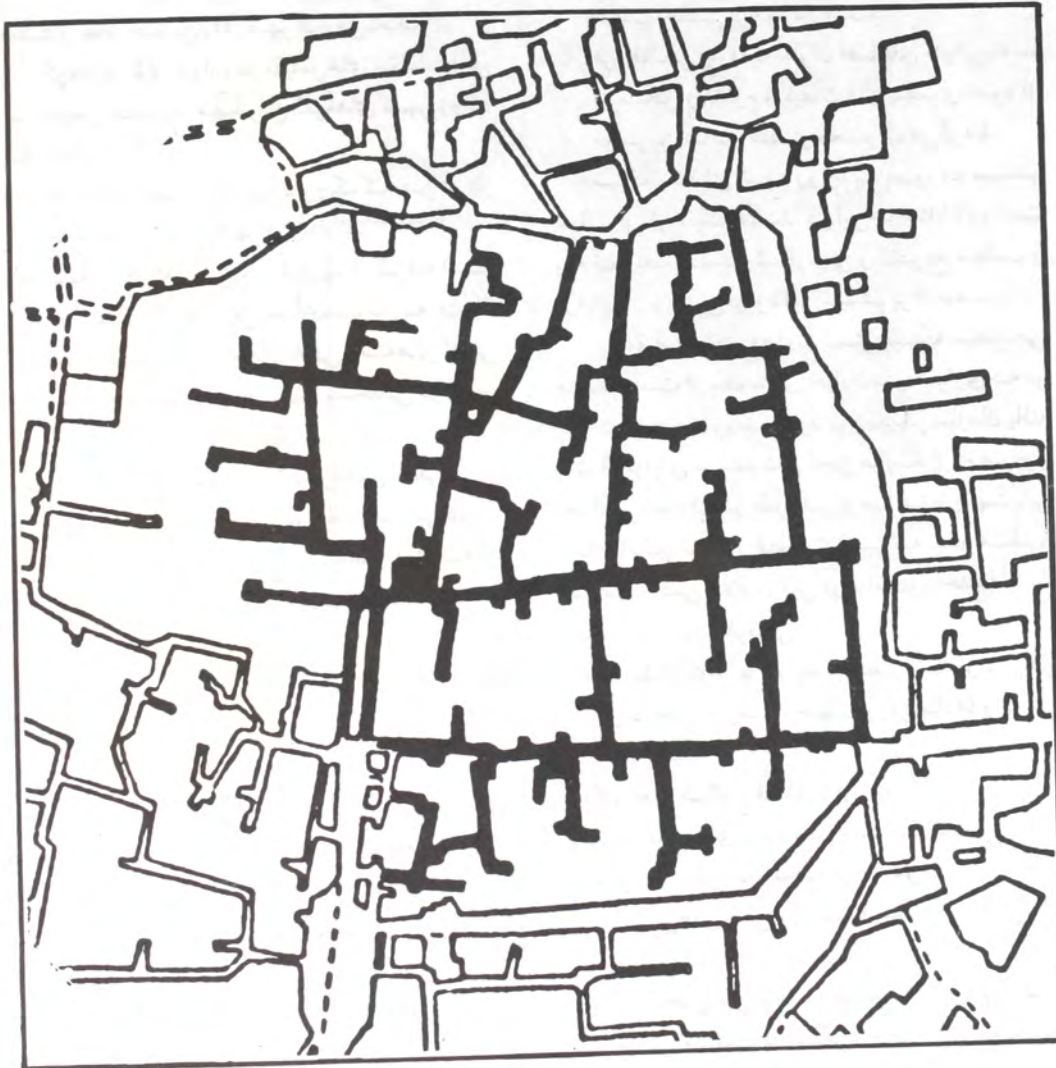
نقشه شهر متشکل از یک سری شبکه راه‌های اصلی به صورت شطرنجی است که بلوک‌های شهری را در اندازه و شکل‌های متنوعی به یکدیگر مرتبط نموده‌اند. شبکه راه‌ها از دو مسیر اصلی درجه اول، تعدادی کوچه‌های عبوری درجه دو و بالاخره کوچه‌های بن‌بست به عنوان معابر درجه سه (فضای مشترک واحدهای همسایگی) تشکیل شده است.

یکی از محورهای اصلی به عنوان راه عبوری یا ترانزیت شهر قدیمی در جهت شرق و غرب، دو دروازه شهر را به یکدیگر متصل نموده است.

مسجد جامع، حسینیه سرپوشیده و سرباز به صورت میدانی با نظم هندسی و تقریباً مربع شکل و همچنین دروازه ورودی بازار در این مسیر قرار گرفته‌اند.

شروع و ختم مسیر به دروازه‌های شهر، وجود عناصر اصلی و تراکم فعالیت‌ها مسیر مذکور را در نظام سلسله مراتبی شبکه راه‌ها در رتبه اول قرار داده است.

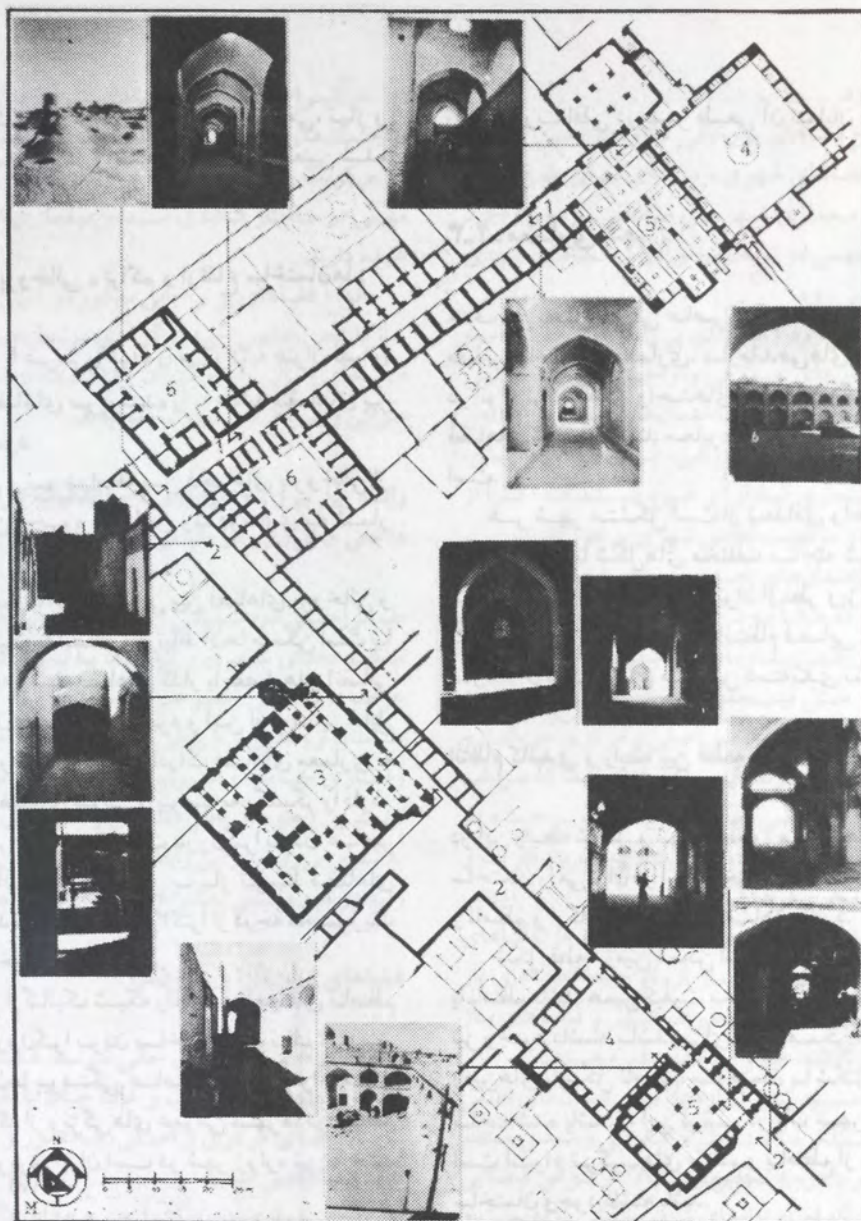
دومین محور اصلی شهر، بازار سرپوشیده شهر است که عمود بر محور اول ساخته شده است. نقطه شروع بازار در تقاطع با محور شرقی غربی شهر دو کاروانسرا و محل ختم بازار (دومین) حسینیه سرباز و سرپوشیده شهر قرار دارد. این حسینیه به مثابه مرکز مذهبی، اجتماعی و فضای باز اصلی در بافت شهر، نقش فضای تقسیم و مفصل اتصالی بین بازار و

بافت شهر زواره

کوچه‌های درجه دوم شهر را ایفاء می‌نماید و تکنیک بسیار جالبی در طراحی شهری محسوب می‌گردد. سرپوشیده بودن بازار و پیوستگی فضای کالبدی

آن از داخل و خارج نقش مهمی را در شهر به عنوان ستون فقرات و عامل پیوستگی، تداوم و وحدت مجموعه ایفاء می‌نماید. (۱۶)

معرفی عناصر تشکیل دهنده دو محور اصلی شهر زواره:

۱- بازار سرپوشیده	۳- مسجد جامع	۵- حسینیه مسقف
۲- محور اصلی شهر	۴- میدان یا حسینیه	۶- کاروانسرا

توالی فضایی در محورهای اصلی و قطعه‌بندی شهر:

همان‌گونه که در تصویر مقابل مشاهده می‌شود دو محور اصلی شهر زواره به صورت عمود بر یکدیگر ساخته شده و متشکل از عناصر مختلف و متنوع هستند. از مهمترین ویژگی‌های محورهای مذکور تنوع در توالی فضایی، وضوح و خوانایی، جهت‌یابی روشن و ساده به شمار می‌رود. نظم کالبدی هر یک از عناصر تشکیل دهنده و کل مجموعه، پیوستگی، مقیاس انسانی، محصوریت کامل فضاها و وجود کیفیت‌های بصری و ادراکی قابل توجه در اجزاء و کل مسیر هاست. استفاده از روش‌ها و تدابیر مختلف مانند تنوع و تغییر در اندازه‌ها، درجه محصوریت، سرپوشیده و سرباز بودن بخش‌هایی از مجموعه مسیر مانند حسینیه‌ها و بازار سرپوشیده و میدان یا حسینیه و کوچه‌های سرباز، وجود ساباط‌ها، تاریکی و روشنی در قسمت‌های مختلف مسیر، وجود فضاها، ایستای و پویا، تنوع در نوع و محل اتصال راه و میدان‌ها همگی در ایجاد کیفیت خاص بصری و ادراکی دو محور اصلی شهر نقش مهمی را ایفاء نموده‌اند.

شبکه شطرنجی و ارگانیک راه‌ها، بافت شهر را به بلوک‌های با اندازه و شکل‌های مختلفی تقسیم نموده است.

درون‌گرا بودن ساختمان‌ها، پیوستگی واحدهای ساختمانی و دیواره‌های پر خارجی (لبه‌ها) بلوک‌های شهر به صورت واحدهای پیوسته را بوجود آورده‌اند. سرپوشیده بودن راه‌ها به ویژه در بازار عامل پیوستگی کل شهر به یکدیگر شده است.

هر بلوک به قطعات زمین با شکل‌های ارگانیک نامنظم تقسیم شده است. اندازه قطعات زمین متناسب

با نوع کاربری در ساختمان‌های عمومی، نیاز و امکانات ساکنین در واحدهای مسکونی تعیین شده است.

فضاهای پروخالی - تراکم و ارتفاع ساختمان‌ها :

فضای باز یا غیر سرپوشیده را می‌توان به عنوان فضای خالی و فضاهای سرپوشیده را به مثابه فضاهای پر تعریف نمود.

نظم و نوع رابطه بین فضاهای پروخالی از مهمترین وجوه معماری و شهرسازی به شمار می‌رود.

نوع سازماندهی فضایی بین فضاهای پروخالی و نحوه تفکیک یا اتصال و ارتباط آن‌ها ممکن است با واسطه و به وسیله فضاهای گذار یا مفصل‌های اتصالی یا بدون آن‌ها صورت پذیرد و این امر تاثیر قابل توجهی در کیفیت و نحوه ادراک فضاهای معماری به ویژه در فضاهای متوالی و پیوسته به یکدیگر را دارد.

شهر زواره به علت درون‌گرا بودن عناصر معماری آن، فضاهای خالی یا باز توسط فضاهای ساخته شده محصور شده و اکثراً از درجه محصوریت بالایی برخوردارند.

نظم ارگانیک شبکه راه‌ها، قطعه‌بندی نامنظم زمین، درون‌گرا بودن ساختمان‌ها و نظم هندسی درونی آن‌ها پیوستگی عناصر شهری و واحدهای معماری که از ویژگی‌های عمومی شهرها در مناطق حاشیه کویری ایران است در شهر زواره نیز به چشم می‌خورد. (۱۷)

وضعیت جغرافیایی و شکل مسطح زمین در منطقه زواره از یکطرف، روش ساخت، مصالح و شکل ساختمان‌ها که اکثراً با ارتفاع یک طبقه ساخته شده‌اند نمای از دور، خط آسمان و سیمای شهر زواره

را به صورت افقی در بستر طبیعی آن نمایان ساخته است.

۳-۲- معماری شهر :

هدف این بخش معرفی عناصر اصلی سازنده شهر در مقیاس واحدهای معماری، سازماندهی‌های فضایی در انواع ترکیب‌های واحدهای معماری و معماری فضاهای شهری مانند معابر و میدان‌های شهری است.

هر شهر متشکل است از تعدادی واحدهای ساختمانی که با شکل‌های مختلف ساخته شده‌اند. ساختمان‌های یک شهر را می‌توان از نظر ویژگی‌های کالبدی و نوع سازماندهی و انتظام فضایی عناصر سازنده آن به گروه‌های مشخص دسته‌بندی نمود.

انتظام کالبدی و رابطه بین قطعه زمین و ساختمان :

در این رابطه شکل و نظم قطعه زمین و همچنین ساختمان را می‌توان در انواع مختلف منظم یا هندسی و نامنظم و ارگانیک در شهرها مشاهده نمود.

شکل قطعه زمین ممکن است منظم و هندسی و یا نامنظم باشد. همین کیفیت ممکن است در ساختمان نیز وجود داشته باشد. برای مثال ممکن است در زمین‌های با شکل نامنظم، ساختمان با شکل منظم ساخته شده باشد. به این ترتیب در یک شهر ممکن است انواع ترکیب‌های منظم و نامنظم از زمین و ساختمان وجود داشته باشد. (۱۸)

در شهر قدیمی زواره، زمین‌ها اکثراً به صورت نامنظم قطعه‌بندی شده‌اند (به بخش بافت توجه شود).

شکل ساختمان‌ها اکثراً با شکل منظم هندسی

است. تضاد بین شکل زمین و شکل ساختمان از ویژگی‌های معماری این شهر محسوب می‌شود.

فضاهای پروخالی در ساختمان :

فضاهای بدون سقف که در ارتباط با آسمان بوده و از نور طبیعی بهره‌مند باشد را فضای خالی و فضاهای مسقف که توسط دیوارها یا پنجره‌ها محصور باشد را فضای بسته یا پر می‌نامند. در این میان فضاهای سرپوشیده که در ارتباط مستقیم با فضای باز باشند را فضاهای نیمه باز می‌خوانند.

انتظام فضاهای پروخالی بر مبنای نحوه پوشش نسبی زمین توسط ساختمان‌ها به عنوان فضاهای پرو یکپارچه (کالبد) در مقابل فضاهای خالی (زمین) تعیین و تبیین می‌شوند.

رابطه فضاهای پروخالی از طریق ترسیم محدوده فضاهای ساخته شده و فضاهای خالی به صورت پلان دوبعدی، ساختار و نظم فضای شهری را مشخص می‌نماید. در صورتی که هر یک از فضاهای پروخالی دارای تعریفی مشخص و قابل ادراک باشند می‌توان آن‌ها را به عنوان فضاهای مثبت تلقی نمود.

آسان‌ترین شیوه ایجاد فضاهای خالی مثبت، کار کردن با یک توده ساختمانی افقی به گونه‌ای است که سطح اشغال سازه‌ها از زمین‌ها و فضاهای خالی اطراف بیشتر باشد. از نظر مفهومی فضاهای خالی درون احجام ساخته شده تراشیده می‌شوند. (۱۹)

نقشه فضاهای پر و خالی شهر سنتی زواره که فضاهای باز عمومی شهری (راه‌ها، میادین و ...) و فضاهای باز خصوصی (حیاط واحدهای مسکونی) از دل توده‌های ساختمانی در آمده است را نشان می‌دهد. توده‌های ساختمانی (فضاهای پر) به صورت

در انواع مذکور از فضاهای پر و خالی، این ساختمان‌های عمومی و میدان‌های سرباز هستند که در مرکزیت و موقعیت ویژه قرار گرفته‌اند و نقش مهمی در ساختار کالبدی سیما و معماری شهر به عهده دارند.

انواع فضاهای پر و خالی مذکور در شهر زواره با سازماندهی خاص خود به گونه‌ای مرتبط هستند که فضاهای خالی را به عنوان یک شبکه از فضاهای متوالی و مرتبط قابل ادراک نموده‌اند.

رابطه بین بیرون و درون و نحوه تفکیک عرصه‌های داخلی و بیرونی در مقیاس واحدهای معماری:

طراحی در مقیاس واحدهای ساختمانی و مجموعه‌های شهری و تفکیک یا تلفیق فضاها و عرصه‌ها به شکل خصوصی، عمومی و نیمه عمومی، متناسب و منطبق بر ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی، رفتاری جامعه و شرایط محیطی هر منطقه از مهمترین وجوه طراحی معماری و فضاهای شهری به شمار می‌رود. در این رابطه می‌توان عناصر معماری را به دو گروه اصلی به شرح زیر طبقه‌بندی نمود:

فضاهای درون‌گرا و بیرون‌گرا:

در فضای درون‌گرا فضای خالی توسط فضاهای پر (پسته) محصور شده است و غالباً حیاط یا فضای باز به مثابه فضای مرکزی و اصلی، محصور و تعریف شده و مشخص است.

در معماری درون‌گرا عرصه‌های داخلی و خارجی توسط عناصر کالبدی کاملاً تفکیک شده و رابطه مستقیم بصری ادراکی بین آن‌ها وجود ندارد. در این نوع معماری رابطه عملکردی بین داخل و خارج

خواهد بود.

انتظام فضاهای پرخالی علاوه بر تعیین کیفیت و شکل فضاهای شهری وسیله‌ای برای طبقه‌بندی آن‌ها در معماری شهرهای مختلف بوده و واجد تأثیرات مهمی در تشخیص و ادراک فضاهای شهری به شمار می‌رود. (۲۰)

در شهر زواره فضاهای پر را می‌توان به دو دسته ساختمان‌های عمومی و واحدهای خصوصی دسته‌بندی نمود. ساختمان‌های عمومی شامل ساختمان مذهبی، آموزشی، فرهنگی، بهداشتی، اداری، تجاری (بازار) و غیره هستند که اکثراً از مرکزیت و موقعیت خاص شهری برخوردارند.

ساختمان‌های خصوصی شامل واحدهای مسکونی که غالباً به شکل واحدهای همسایگی و بلوک‌های شهری سازمان داده شده‌اند. ساختمان‌های عمومی مثل مسجد جامع شهر و حسینیه‌های سرپوشیده که نقش عنصر اصلی و مرکزی در بافت و سیمای شهر را دارند. این نوع ساختمان‌ها که مراکز بصری هستند می‌بایست به صورت برجسته در سیمای شهر نمایان بوده و کیفیت، عملکرد و هویت و اهمیت مذهبی، فرهنگی و سیاسی خود را دارا باشند. فضاهای خالی عمومی، مانند میدان‌ها (فضاهای باز ایستا)، حسینیه‌های سرباز، کوچه‌ها (فضاهای باز خطی)، فضاهای باز اطراف شهر و فضاهای باز خصوصی مانند حیاط خانه‌ها و غیره هستند.

دو حسینیه شهر زواره در نقش میدان‌های اصلی شهر با عملکرد اجتماعی و مذهبی و شکل منظم هندسی و با درجه محصوریت بالا در توالی فضایی خاص شبکه اصلی راه‌های شهر، نقش با اهمیت و درجه یک فضاهای عمومی شهری را ایفاء می‌نمایند و در مجموع ایجادکننده یک بافت پیوسته شهری قلمداد می‌گردند.

پیوسته و فضاهای باز واجد یک ترکیب خاص و تعریف شده قابل ادراک است. نقشه شهرهای سنتی، زمینه مناسبی از فضاهای خالی را در خود دارد. در مقابل در نقشه شهرهای مدرن و بافت‌های جدید ساختمان‌ها به صورت منفرد و مجزا بوده و فضای باز بین آن‌ها فارغ از شکل و تعریف مشخص بوجود آمده‌اند. وقتی ساختمان‌ها عمودی هستند، شکل‌دهی فضاهای بیرونی دشوار می‌شود. بهرحال فضای خالی که با کیفیت مطلوب شکل داده شده و دارای تعریف، مقیاس مشخص و قابلیت پذیرش حجم فعالیت‌های موردی که نیاز جامعه کیفیت آن را تعیین کرده باشد، تقریباً توسط شهرسازان جدید فراموش شده است.

یکی از مهمترین اهداف طراحی فضاهای شهری سازماندهی فضاهای پر و خالی و توالی و تفکیک عرصه‌های متناسب با ویژگی‌های اجتماعی، فرهنگی، اعتقادی و شرایط محیطی در نواحی مشخص جغرافیایی است. در این صورت فضا وسیله و ابزار تجربه شهر و محیط زندگی خواهد بود. تبیین و تفاوت‌گذاری بین فضاهای پر و فضاهای خالی است که بافت شهر را تشکیل داده و سلسله مراتب کالبدی و جهات بصری را ایجاد می‌نماید. اهمیت و کیفیت فضاهای خالی شهری بستگی به موقعیت و ویژگی‌های فضاهای پر در مرز جداره‌ها شامل ساختمان‌ها، گروه‌های سازمان یافته از عناصر ساختمانی و بلوک‌های شهری دارد.

مقیاس این عناصر و اندازه فضاهای باز (بازشوهای افقی و یا سطح زمین) بین عناصر عمودی، کیفیت‌های کالبدی متفاوتی را در شهرهای مختلف بوجود می‌آورد. در یک فضای شهری مطلوب ضمن مشخص بودن فضاهای باز منفرد، پیوند، پیوستگی و تداوم و توالی بین آن‌ها قابل ادراک

توسط ورودی ساختمان و عناصر رابط یا مفصل و فضای گذار برقرار می‌شود. در این نوع معماری فضای گذار نقش مهمی در نحوه و کیفیت ادراک مجموعه فضا از عرصه بیرونی به عرصه درونی بعنوان یک مسیر و مجموعه متوالی پیوسته را ایفاء می‌نماید.

عناصر مفصلی و کیفیت توالی و ارتباطی ممکن است بین عناصر داخلی واحدهای معماری نیز وجود داشته باشد که در شهرهای سنتی انواع متنوعی از ارتباط بین فضاها وجود دارد.

در معماری یا فضای بیرون‌گرا فضاها را بر توسط فضاها یا خالی از یک یا چند طرف محاط شده است. در این صورت نمای اصلی ساختمان اکثراً رو به بیرون داشته و بخشی از نمای فضاها عمومی شهری را تشکیل می‌دهند.

هر یک از دو نوع سازمندی فضایی بیرون‌گرا و درون‌گرا دارای اصول و مبانی خاص در طراحی هستند که در شرایط خاص مکانی، محیطی، اقلیمی، ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی و غیره می‌بایست مورد توجه قرار گیرند.

باتوجه به این‌که عناصر معماری در شهر زواره به شکل درون‌گرا سازماندهی و ساخته شده‌اند در این نوشتار ابتدا به معرفی عوامل موثر در این نوع معماری و سپس به معرفی و تحلیل نمونه‌ها پرداخته خواهد شد.

عوامل موثر در معماری درون‌گرای شهر زواره عبارتند از:

۱- عوامل اقلیمی: مانند درجه حرارت، جهت و شدت تابش نور آفتاب، انواع و جهات بادهای، درجه رطوبت هوا و غیره.

معماری درون‌گرا را می‌توان در حقیقت ایجاد یک محیط کنترل شده در شرایط اقلیمی

خاص تلقی نمود. حفاظت از بادهای نامطلوب کویری، کنترل گردوغبار و پرهیز از نور شدید آفتاب و ایجاد سایه در جهات پشت به آفتاب برای فصول و ساعات گرم و آفتابی و امکان استفاده از آفتاب در زمان‌های سرد در جهات رو به آفتاب و در حقیقت استفاده از مزایای شرایط محیطی و پرهیز از شرایط نامطلوب طبیعت را می‌توان از اهداف اقلیمی معماری درون‌گرا محسوب نمود. (۲۱)

۲- عوامل فرهنگی، مذهبی، اجتماعی: تفکیک عرصه‌های داخلی از عرصه خارجی (عرصه عمومی) از بارزترین نمود تاثیرات عوامل مذکور در معماری درون‌گرا محسوب می‌گردد. در این نوع معماری عرصه داخل جهت عملکرد خاص اجتماعی، مذهبی، فرهنگی (مثل مساجد، حسینیه‌ها و مدارس و غیره) و یا عرصه داخل واحدهای مسکونی به عنوان فضای خصوصی برای زندگی خانواده به صورت کالبدی و قابل ادراک، از فضای عمومی بیرون تفکیک شده و اکثراً ارتباط و اتصال بین دو عرصه بیرون و درون توسط عناصر مفصلی یا گذار برقرار می‌شود.

در این نوع از سازماندهی فضایی فضای باز داخلی واجد ویژگی لازم به عنوان عرصه خصوصی می‌باشد و همچون یک فضای کاملاً محصور و کنترل شده (از نظر بصری، سروصدا و غیره) محسوب می‌گردد.

۳- عوامل امنیتی: معماری درون‌گرا به علت محصوریت کامل فضاها و ارتباط با واسطه بین بیرون و درون نقش مهمی در ایجاد امنیت فضای داخلی ایفاء می‌نماید.

۴- ایده و اصول سازماندهی فضای معماری: که از

مهمترین ویژگی‌های معماری سنتی ایران مرکزی است و به شکل فضاها درون‌گرا با توالی «مسلسل»، پیوستگی و تنوع خاص طراحی ساخته شده است.

برای رسیدن به مرکز یک خانه مسکونی ابتدا از کوچه اصلی به عنوان یک عرصه عمومی معمولاً وارد کوچه‌ای بن‌بست که نقش فضای مشترک همسایگی یا عرصه نیمه خصوصی را دارد و سپس از طریق ورودی هشتی و راهروی نیمه تاریک با مقیاسی انسانی و کوچک وارد حیاط مرکزی نسبتاً بزرگ و روشن می‌شود. توالی فضایی ذکور با تنوع خاص خود کیفیت ادراکی ویژه‌ای را در عابر بوجود می‌آورد. احساس و ادراک عرصه‌های مختلف خود وسیله‌ای برای تبیینی خاص از طراحی فضا و ایجاد سلسله مراتب در ورود و ارتباط عرصه‌ها محسوب می‌گردد.

۶- نمونه‌هایی از خانه‌های مسکونی زواره:

مهمترین عناصر موجود در شهر زواره را می‌توان خانه‌های مسکونی، مساجد، حسینیه‌ها، حمام‌ها و غیره دانست که همگی به صورت درون‌گرا ساخته شده‌اند ... در این نوشتار به معرفی نمونه‌هایی از خانه‌های مسکونی پرداخته می‌شود.

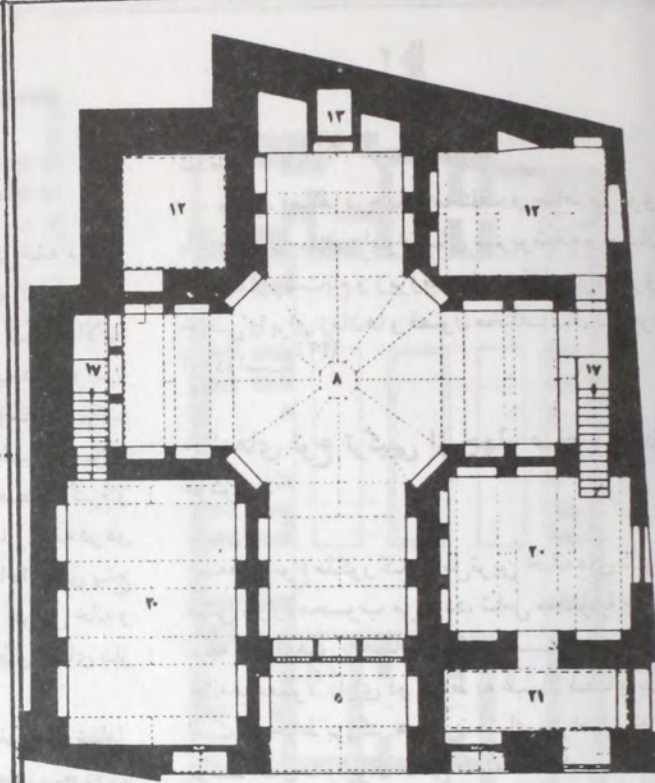
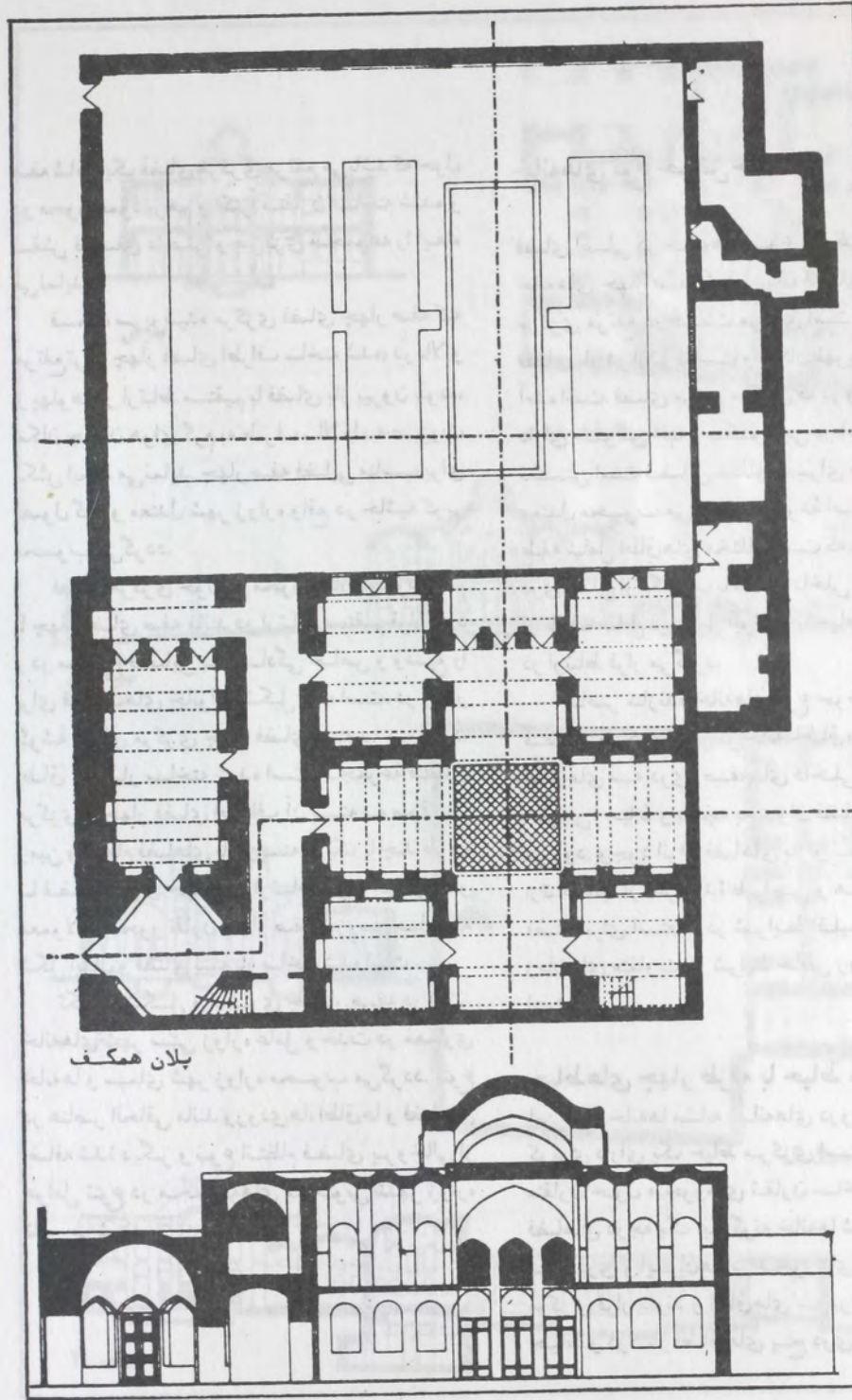
در شهر زواره چهار نوع اصلی از خانه‌های مسکونی به شرح زیر مشاهده شده است:

۱- خانه‌های چهار صغه.

۲- خانه‌های نوع حوض خانه.

۳- خانه‌های چهار طرفه با حیاط مرکزی.

۴- خانه‌های نوع ترکیبی از چهار صغه و حیاط

مرکزی.

خانه‌های نوع چهار صفه :

یکی از ویژگی‌ها و عناصر خاص شهر زواره، وجود خانه‌های موصوف به چهار صفه است. مجموعه سبای خانه‌های مذکور شامل فضای چهار صفه - بیاط و بعضاً عناصر الحاقی مانند اطاق‌ها - انبارها، روپس‌ها و غیره است که تحت تاثیر عواملی چون قعیت و اندازه زمین، امکانات و نیازهای خانواده و ره به اشکال متنوعی در شهر وجود دارند. بارزترین عنصر فضایی در معماری این گونه حدهای مسکونی، فضای چهار صفه است. چهار

صفه شامل یک فضای مرکزی مرتفع می‌باشد که حول دو محور عمود برهم و اکثراً متقارن ساخته شده و نقش فضای داخلی و مرکزی مجموعه را ایفاء می‌نماید.

قسمت سرپوشیده مرکزی فضای چهار صفه که مرتفع تر از چهار فضای اطراف ساخته شده، در بالا و از پهلوها در ارتباط مستقیم با فضای باز بیرون بوده، امکان جریان هوای گرم به طرف بالا را به صورت مکش ایجاد می‌نماید. چهار صفه فضایی مناسب برای فصول گرم و معتدل شهر زواره واقع در حاشیه کویر محسوب می‌گردد.

فضای مرکزی حول دو محور متقارن عمود برهم با چهار فضای صفه مانند در ارتباط مستقیم قرار دارد و در مجموع فضایی با گشادگی خاص و وسیع را برای فعالیت‌های خانوار تشکیل داده است. در چهار گوشه فضای مرکزی چهار فضای بسته با عملکرد، اطاق یا انبار ساخته شده است. مجموعه فضای مرکزی و چهار فضای اطراف آن بسته به موقعیت زمین و انتظام فضاهای باز و بسته از یک یا چند طرف با فضای باز و حیاط در ارتباط قرار می‌گیرند و معمولاً در محور تقارن چهار صفه و روبه حیاط به شکل ایوان و فضای نیمه باز ساخته شده است.

تکرار شکل و الگوی چهار صفه در اکثر خانه‌های شهر سنتی زواره عامل وحدت در معماری خانه‌ها و سیمای شهر زواره محسوب می‌گردد. تنوع در عناصر الحاقی مانند ورودی‌ها، اطاق‌ها و فضاهای اضافه شده دیگر و نوع انتظام فضای پروخالی از عوامل تنوع در مجموعه‌های مسکونی شهر زواره تلقی می‌شوند.

خانه‌های نوع حوض خانه :

فضای اصلی در خانه‌های نوع حوض خانه مشابه خانه‌های چهار صفه شامل یک فضای سرپوشیده مرکزی مرتفع در قسمت مرکزی است که از بالا با فضای باز در ارتباط است و امکان تهویه هوا بوجود آمده است. فضای مرتفع مرکزی که در وسط و هم‌کف دارای حوض آب و سکوهایی در اطراف برای نشستن است فضایی مطلوب برای فصول گرم و معتدل محسوب می‌گردد. مجموعه اصلی خانه در دو طبقه شامل اطاق‌های مختلف است که اطاق‌های پنج دری اصلی از یکطرف با فضای داخلی حوض خانه و از طرف مقابل از طریق ایوان‌ها با حیاط و فضای باز در ارتباط قرار می‌گیرد.

عناصر سازنده خانه‌های نوع حوض خانه شامل فضای مرکزی حوض خانه، اطاق‌های پنج دری، اطاق‌های سه دری، صفه‌های داخلی و ایوان‌های خارجی، حیاط و باغچه به عنوان فضای باز به شمار می‌رود. وجود انواع فضاهای باز و نیمه‌باز و بسته و ارتباط آنها از نظر ایده طراحی و هم چنین تنوع فضاهای برای استفاده در شرایط اقلیمی مختلف در زمان‌های متفاوت در شرایط خاص زواره قابل توجه است.

حیاط‌های چهار طرفه با حیاط مرکزی :

این گونه خانه‌ها مشابه خانه‌های درون‌گرای مناطق کویری دارای یک حیاط مرکزی است که به شکل متقارن حول محورهای تقارن ساخته شده است. فضاهای درجه یک این گونه خانه‌ها شامل اطاق‌های پنج دری و ایوان‌ها در محورهای تقارن فضای مرکزی قرار دارند و اطاق‌های سه دری همگی رو به حیاط و درکنار اطاق‌های پنج دری اصلی ساخته

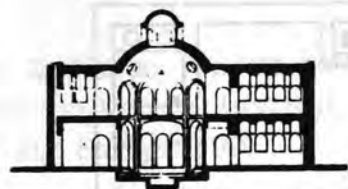
شده‌اند.

وجود فضاهای درجه‌های مختلف و حیاط مرکزی با دیوارهای بلند و ایوان‌های سرپوشیده و امکان استفاده از پشت‌بام و زیرزمین، تنوع قابلیت کاربری خاصی را برای زمان‌ها و فصول مختلف سال بوجود آورده است. (۲۲)

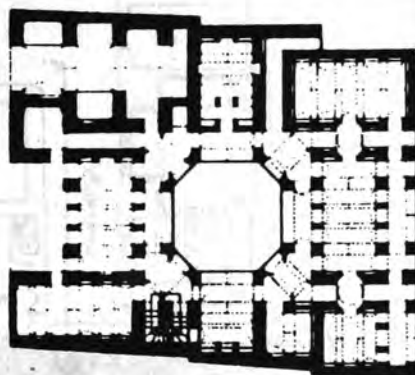
خانه‌های نوع ترکیبی از چهار صفه و حیاط مرکزی :

خانه‌های نوع مذکور که کامل‌ترین خانه‌های شهر سنتی زواره محسوب می‌گردد، شامل مجموعه چهار صفه و خانه‌های با حیاط مرکزی هستند. این نوع خانه‌ها معمولاً دارای دو حیاط به عنوان فضای باز است که حیاط بزرگتر همچون فضای باز اصلی خانه توسط اطاق‌ها و ایوان اصلی محاط شده است. حیاط کوچکتر به عنوان حیاط سرویس دهنده محسوب می‌گردد که هر دو با ورودی اصلی در ارتباط مستقیم است.

در همه انواع خانه‌های مسکونی در شهر سنتی زواره، نوع ارتباط بین بیرون و درون، تفکیک عرصه‌ها و حریم‌های خصوصی و نیمه‌خصوصی و عمومی، رابطه بین فضاهای بسته و باز و نیمه‌باز و وجود انواع مختلف فضاهای بیانگر تصور و ادراکی قابل توجه از زندگی فردی، خانوادگی و اجتماعی، ویژگی‌های محیطی و تنظیم رابطه مناسب با طبیعت، هم از وجه تنظیم شرایط محیطی و هم از بعد ایجاد رابطه ادراکی، احساسی و بهره‌مندی از مظاهر طبیعت از طریق طراحی و ساخت فضای معماری واحدها و مجموعه‌های مسکونی توسط طراحان، سازندگان و ساکنین خانه‌های شهر زواره است. (۲۳)

برش ج

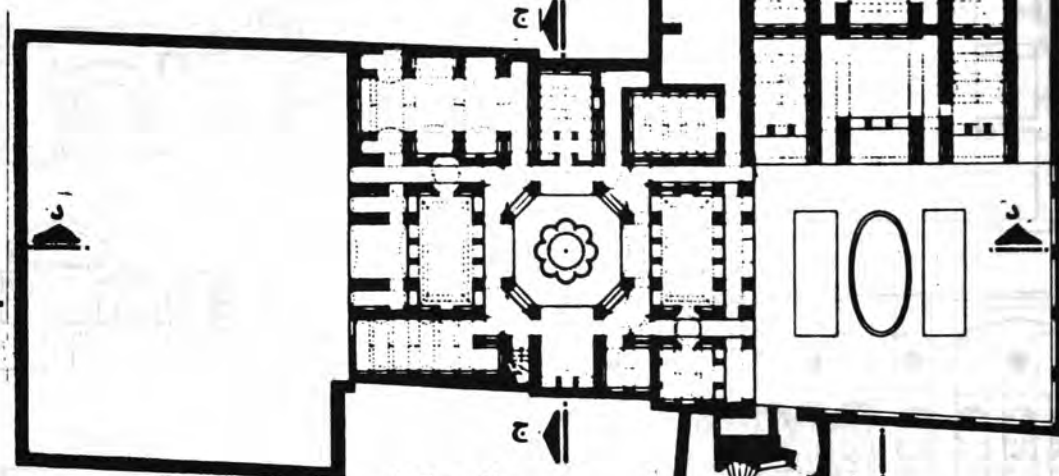
پلان طبقه دوم

برش د

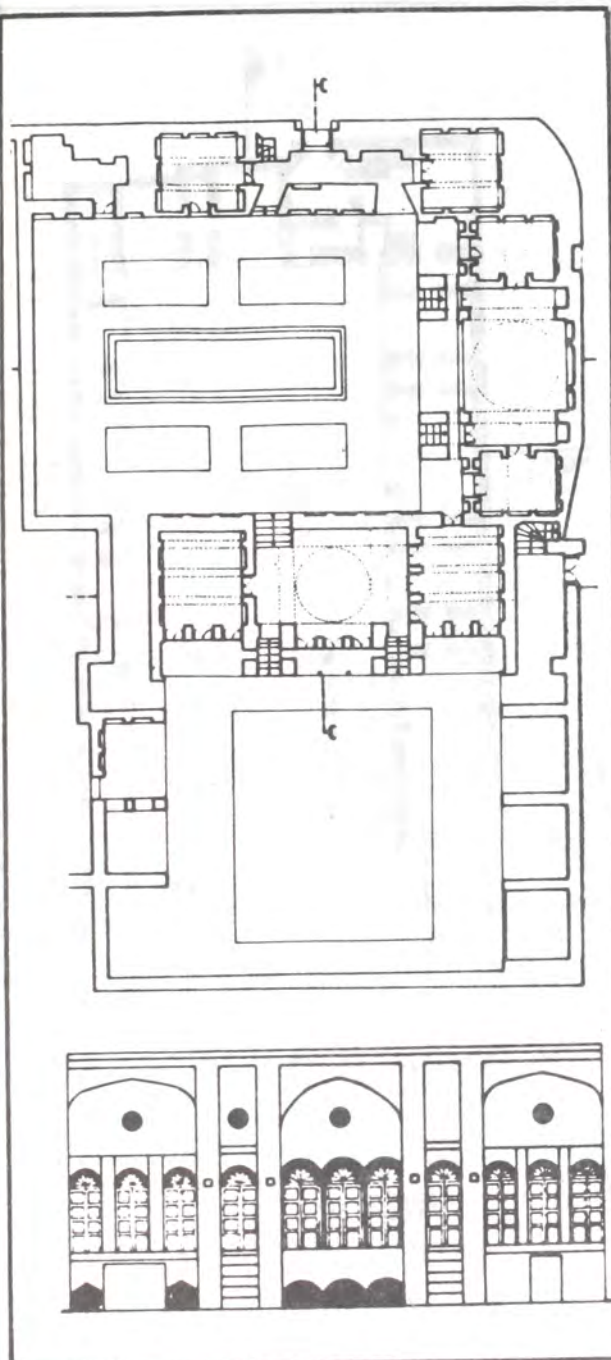
برش ب

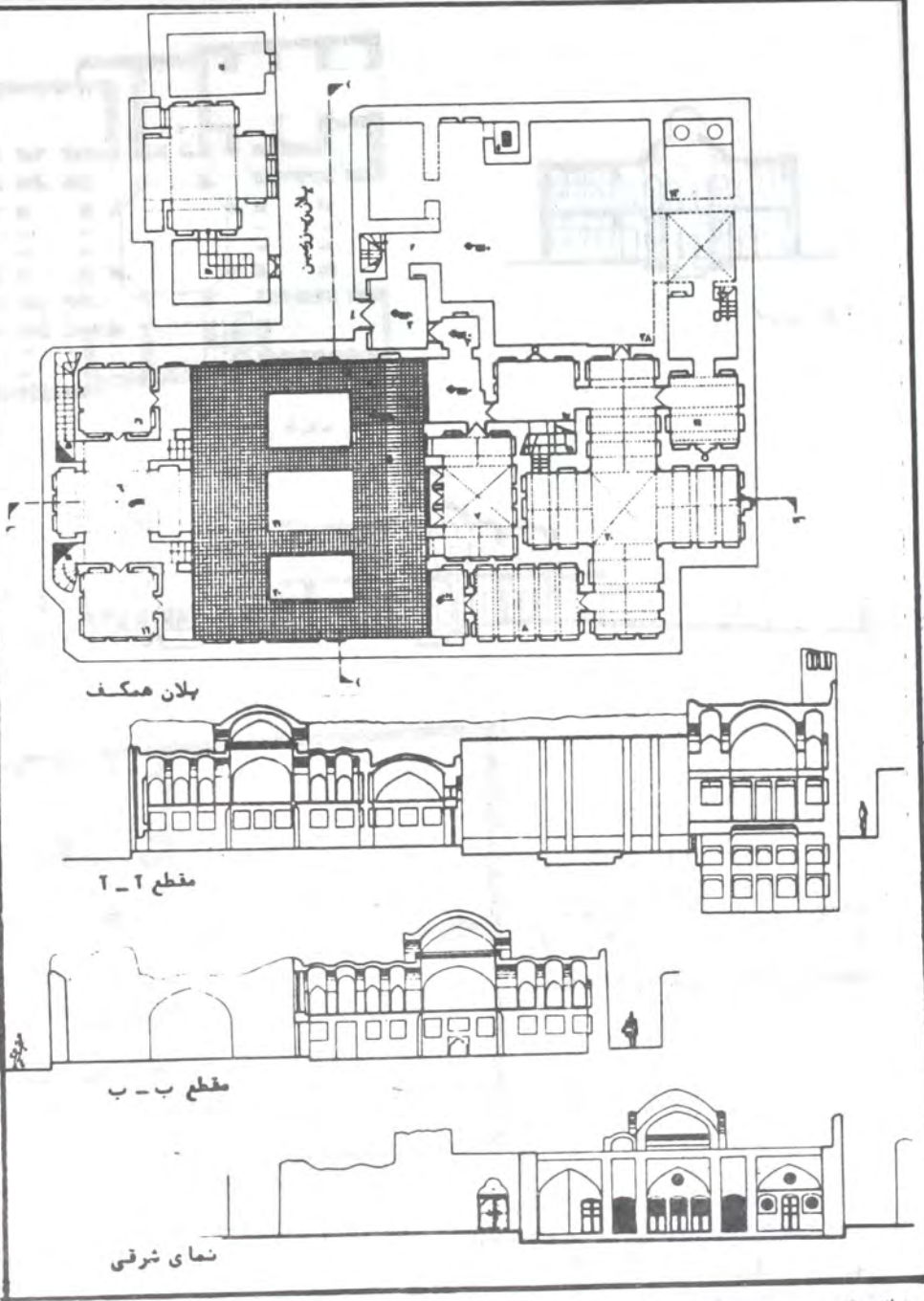
پلان همکف

برش ا

خانه چهار طرفه با حیاط مرکزی

خانه ترکیبی از چهار صفت و حیاط مرکزی

جمع‌بندی و نتیجه :

در این نوشتار به معرفی و تجزیه و تحلیل معماری شهر سنتی زواره از مقیاس کلان تا خرد پرداخته شده است. با معرفی عوامل محیطی و موثر در مکان‌یابی و شکل استقرار شهر زواره معلوم شد که بین عوامل محیطی و طبیعی که مهمترین آنها آب و زمین است و محل استقرار شهر ارتباطی منطقی و از پیش تدبیر شده وجود دارد.

با توجه به شرایط اقلیمی شهر مانند بادهای مختلف، درجه حرارت و تابش آفتاب، نوع کاربری زمین و شکل کلی توده شهر به صورت بافت فشرده و احجام درون‌گرا و پیوسته و احاطه آن توسط باغات، فضای سبز و زمین‌های کشاورزی را می‌توان به عنوان یک تدبیر مهم در طراحی شهری برای مناطق کویری تلقی نمود.

ویژگی‌ها و کیفیت‌های بصری سیما و بافت شهر مانند نمای از دور، خط آسمان، نشانه‌ها، تقسیم شهر به محلات مختلف منطبق بر ساخت و سازمان اجتماعی فرهنگی ساکنین، انتظام شبکه راه‌ها که صورت سیستم شطرنجی و ارگانیک با نظامی سلسله مراتبی ساخته شده‌اند و همچنین ویژگی‌های کالبدی و کیفیت‌های ادراکی و بصری موجود در معماری شهر مانند وحدت، تنوع، مقیاس انسانی، محصوریت مضاهای، سلسله مراتب و توالی و همچنین نوع سازماندهی عناصر معماری مانند واحدهای مسکونی و ویژگی خاص در شهر زواره بایست مورد توجه و قوت طراحان قرار گرفته و هرگونه دخالت در معماری و سیمای مجموعه شهری با توجه به ویژگی‌های فوق صورت پذیرد ●

یادداشت‌ها و منابع :

Stadte Zentraliran. Arbeitsbericht 45.
Stadtebauliches Institut der
Universitat Stuttgart 1990

۱۸- همان منبع.

۱۹- برای اطلاعات بیشتر مراجعه شود به :

Trancik, R. Finding Lost Space
Theories of Urban Design. Newyork
1986

۲۰- Ghaffari, A. 1990

۲۱- برای اطلاعات بیشتر به مقاله اصول یک معماری کویری، منصوره طاهباز صغه شماره ۲۰-۱۹ سال ۱۳۷۴ مراجعه شود.

۲۲- برای اطلاعات بیشتر به الفبای کالبدی خانه‌های سنتی یزد، محمدرضا قزلباش و فرهاد ابوالضیاء : انتشارات برنامه و بودجه سال ۱۳۷۴ مراجعه شود.

۲۳- برای اطلاعات بیشتر و ملاحظه نمونه‌های مختلف به گزارش شهر زواره مراجعه شود.

۱- فرهنگ آبادی‌ها.

۲- نقشه ۱:۵۰۰۰۰ سازمان جغرافیایی ارتش.

۳- نقشه حوزه‌های آبریز ایران، گیتاشناسی.

۴- نقشه ۱:۵۰۰۰۰ سازمان جغرافیایی ارتش.

۵- گزارش ناهید صادقی‌پی - مرکز اسناد دانشکده معماری و شهرسازی، دانشگاه شهیدبهشتی.

۶- گزارش منصوره طاهباز - مرکز اسناد دانشکده معماری و شهرسازی - دانشگاه شهیدبهشتی.

۷- همان منبع.

۸- همان منبع، براساس اظهارات مردم محلی.

۹- غفاری، علی : بوم‌شناسی در شهرهای کهن ایران مرکزی، صغه شماره‌های ۲۰-۱۹، ۱۳۷۴ ص ۱۲

۱۰- همان منبع صفحات ۱۳، ۱۴ و ۱۵

۱۱- همان منبع صفحه ۱۷

۱۲- Krause, K.J. Stadtgestalt und
Stadterneuerung , Bonn 1974

۱۳- برای اطلاعات بیشتر و مشاهده تصاویر به گزارش تحصیلی شهر زواره - دکتر علی غفاری : دانشگاه شهیدبهشتی، سال ۱۳۷۲ مراجعه شود.

۱۴- همان منبع.

۱۵- برای اطلاعات بیشتر به مقاله مبانی طراحی فضاهای متوالی در معماری شهری، علی غفاری، صغه شماره ۸ و ۷ و ۶ سال ۱۳۷۱ مراجعه شود.

۱۶- غفاری، علی : گزارش تحقیقی شهر زواره :

۱۷- برای اطلاعات بیشتر مراجعه شود به :

Ghaffari, A. Grundlagen und
Gestaltprinzipien der Traditionellen

متعاقب جنگ جهانی دوم و به دلیل مساله نیاز به ساخت سریع مسکن در مقیاس کلان برای جامعه کم‌درآمد غربی از یکسو و فقر دانش معمار و متخصص علوم رفتاری از احوال این جامعه از دیگر سو، مقدمات ائتلاف رشته‌های معماری و علوم رفتاری فراهم آمد و شالوده دانش میان رشته‌ای به نام روانشناسی محیط به امید دسترسی به واقعیت‌های محیطی پی‌ریزی گردید.

فواید این ائتلاف برای معماری از جهات مختلف از جمله "نگرش ریشه‌ای به ارزش‌های تخصصی" و همچنین "شیوه دانش‌اندوزی" قابل مطالعه و گرانها است. چراکه برای نخستین بار در تاریخ معماری ارزش‌های مردم عامی به عنوان عاملی تعیین‌کننده و قابل ملاحظه در فرایند خلق اثر معماری پذیرفته شد و استفاده از روش علمی جای خود را در چرخه سیر از سؤال به جواب باز کرد.

از آنجا که به اعتقاد نگارنده پیوستن و مشارکت فعال در این گونه جنبش‌ها می‌تواند معمار را به معنای عمیق‌تر معماری رهنمون سازد و این همان حرکتی است که جهان در حال توسعه بدان نیاز دارد، نوشتار زیر معرفی اجمالی این دانش میان رشته‌ای را به خوانندگان مشتاق تعمیق دانش معماری تقدیم می‌دارد.

